

Bijlage VWO
2015

tijdvak 2

geschiedenis

Bronnenboekje

Prehistorie en oudheid

---

bron 1

Rond 98 schrijft de Romeinse auteur Cornelius Tacitus over de Germanen:

Enemaal op het slagveld gekomen, is het smadelijk voor een leider om in dapperheid te worden overtroffen en voor zijn gevolg om de dapperheid van zijn leider niet te evenaren. Maar een echt levenslange smaad en oneer haalt men zich op de hals als men zijn leider overleeft en dan van het slagveld terugkeert. Hem moeten ze verdedigen en beschermen, hun eigen heldendaden toeschrijven aan zijn roem: dát geldt bij hen als heiligste plicht. De leiders vechten voor de zege, het gevolg voor de leider. Als er bij de eigen stam door langdurige vrede en stilstand niets te beleven is, gaan de meeste jongeren van adel op eigen initiatief naar de stammen die dan in een oorlog verwickeld zijn. Germanen houden namelijk niet van rust. In gevaarlijke situaties kunnen ze zich gemakkelijker doen gelden en om een groot gevolg te onderhouden is geweld en oorlog nodig.

bron 2

Rond 440 schrijft de Romeinse christelijke priester Salvianus van Marseille over de Germaanse stammen die dan binnen het Romeinse Rijk leven:

Wat betreft de levenswijze van de Goten en Vandalen: in welk opzicht overtreffen we hen of kunnen we ons zelfs maar met hen vergelijken? Laat ik het om te beginnen hebben over genegenheid en liefde. God leert ons dat dit de belangrijkste deugden zijn. Hij beveelt ze niet alleen overal in de Heilige Schrift aan, maar ook met zijn eigen mond wanneer hij zegt: "Aan jullie liefde voor elkaar zal iedereen zien dat jullie mijn leerlingen zijn" (Johannes, 13:35). Bijna alle barbaren, tenminste als ze van dezelfde stam zijn en geregeerd worden door dezelfde koning, houden van elkaar, terwijl de Romeinen elkaar vervolgen.

De middeleeuwen

---

bron 3

Omstreeks 790 worden, in opdracht van de Frankische koning Karel de Grote, de wetten van door hem veroverde gebieden opgetekend. Op basis hiervan werden definitieve wetten opgesteld waarbij de Frankische, christelijke wijze van rechtsspraak werd opgelegd. Enkele artikelen uit de *Lex Frisionum* (wet van de Friezen):

52. Als hij (de dader) de buik verwondt, boet hij 12 solidi¹⁾.
53. Als hij de darm verwondt, boet hij 18 solidi, als hij de darm doorboort, 24.
54. Als hij tot de maag verwondt, boet hij 12 solidi.
55. Als zijn zwaard de maag beroert, en verwondt, boet hij 18 solidi; als de maag doorboord wordt, 24.
56. Als de darmen uit de wond naar buiten komen en weer naar binnen gedrukt worden, wordt met 4 solidi bovenop de boete voor de wond geboet; als van het vet iets naar buiten komt, en afgesneden wordt, boet hij 4 solidi.

(...)

Epiloog:

Dit alles heeft betrekking op de vrije man. De boetes voor (verwondingen toegebracht aan) een edelman echter, hetzij voor wonden en slagen en voor alles wat hierboven geschreven is, worden vastgesteld met een derde deel meer.

De boetes voor (verwondingen toegebracht aan) een horige, hetzij voor wonden, hetzij voor slagen, hetzij voor verlammingen en voor alles wat hierboven geschreven is, zijn de helft minder dan voor een vrije man.

noot 1 Eén solidus (meervoud solidi) is een munt overeenkomend met 36 penningen.

Vroegmoderne tijd

bron 4

De islamitische wetenschapper Albucasis (Abu al-Qasim al-Zahravi) schrijft in Cordoba (Spanje) omstreeks 1000 een geïllustreerd handboek voor de chirurgie voor studenten in de geneeskunde. In de inleiding schrijft hij:

De geneeskunst is veelomvattend en het is noodzakelijk voor de beoefenaar dat hij, voordat hij de geneeskunst uitoefent, getraind is in de anatomie zoals Galenus¹⁾ die heeft beschreven. Hierdoor is hij volledig bekend met de functie, vormen en eigenaardigheden van de ledematen; ook hoe zij zijn verbonden en hoe zij kunnen worden gescheiden. Tevens moet hij een volledig begrip hebben van de botten, pezen en spieren, hun aantallen en aanhechtingpunten en ook de bloedvaten (zowel aders als slagaders) met hun onderlinge samenhang. En zoals Hippocrates²⁾ zei: "Hoewel er vele dokters in naam zijn, zijn er slechts weinigen in werkelijkheid, vooral op chirurgisch gebied." Want degene die niet geoefend is in alle anatomie zoals we hebben beschreven, zal onvermijdelijk fouten maken die levensbedreigend zijn.

noot 1 Galenus is een Griekse geleerde uit de tweede eeuw.

noot 2 Hippocrates is een Griekse arts uit de vijfde-vierde eeuw voor Christus.

bron 5

In februari 1578 sluit het stadsbestuur van Amsterdam zich aan bij Willem van Oranje en de Staten van Holland in hun strijd tegen Spanje. Het stadsbestuur wil dit alleen doen in ruil voor bepaalde afspraken, vastgelegd in de 'Satisfactie'. Een aantal afspraken hieruit:

Ten eerste dat te Amsterdam, (...) geen ander geloof zal mogen worden gepredikt, onderwezen of uitgeoefend dan het oude, rooms-katholieke geloof. Dat niemand, wat zijn stand, verdienste of functie ook mag zijn, iets mag doen of beramen dat is gericht tegen de algemene rust en vrede of meer in het bijzonder tegen het rooms-katholieke geloof en zijn geloofsoefeningen. Maar de godsdienstplakkaten, de bijbehorende regelingen en strafuitvoeringen worden buiten werking gesteld en blijvend afgeschaft, zodat iedereen, wat zijn functie, verdienste of stand ook is, in alle vrijheid en veiligheid in deze stad zich kan uitspreken, handelen en leven en zonder gedwongen te zijn om aan bepaalde ceremoniën van de genoemde rooms-katholieke religie mee te doen en zonder bloot te staan aan aanhouding, arrestatie of gevaar. Dat niemand hinder of last ondervindt wanneer hij overdag op het passende tijdstip gaat naar en komt van een gereformeerde prediking of dienst die buiten de stad Amsterdam wordt gehouden.

bron 6

Een Spaanse informant schrijft in februari 1588 een brief naar Spanje waarin hij een weergave geeft van uitlatingen van de Engelse koningin Elisabeth over de Nederlandse gewesten:

Elisabeth zond de graaf van Leicester naar de gewesten, met de bedoeling dat hij hun middelen zou beheren, maar zij voerden de dingen op hun manier uit en gaven hem de schuld. Ze gaven hem de titel van landvoogd, hetgeen hij accepteerde zonder haar toestemming en op die manier zette hij zijn bestaan en zijn bezittingen op het spel en hij riskeerde ook het ongenoegen van zijn koningin. Maar welk gezag hebben ze hem gegeven nadat hij dit offer voor hen had gebracht? Ze waren simpelweg met mensen aan het spelen. Leicester was een man van eer, en zou als zodanig moeten worden behandeld. Als zij (Elisabeth) zelf het aanbod had geaccepteerd dat ze haar hadden aangeboden, mijn hemel! Dan hadden ze gemerkt dat zij zich niet zo zou hebben laten behandelen.

Toelichting

In 1585 wordt de Engelse graaf Leicester door enkele gewesten tot landvoogd in de Noordelijke Nederlanden benoemd. Na verschillende conflicten met die gewesten wordt hij in 1587 uit zijn functie gezet en teruggestuurd naar Engeland.

bron 7

In 1699 houdt Gerard Noodt bij zijn afscheid als rector van de Leidse universiteit een rede in het Latijn. In die rede stelt hij:

U zult, zo meen ik, ervan overtuigd zijn, dat de oppermachtige overheid, of welke andere benaming men hem wenst te geven, niet door de hemel is gezonden, maar met algemene toestemming van de burgers is aangesteld. U zult duidelijk genoeg gezien hebben dat iedereen, vorst of regeerder, indien hij zich overeenkomstig zijn waardigheid en aanstelling gedragen wil, erkennen moet dat hij wel degelijk aan de wetten onderworpen is en dat hij zich nooit moet verbeelden boven alle wetten verheven te zijn, dat hij zijn macht niet moet afmeten naar zijn eigenzinnigheid maar naar het welzijn van de maatschappij. Dat, als hij die macht op een andere wijze gebruikt, hij dan ook niet als vorst of overheid, maar als dwingeland te werk gaat. En uiteindelijk, dat hij bij zo'n handelswijze, op grond van goddelijk en menselijk recht, door zijn onderhorigen kan en mag worden beteugeld of gestraft.

bron 8

Tussen 1781 en 1782 publiceert de Franse Verlichter Diderot in een tijdschrift een reisverslag van zijn bezoek aan de Republiek. Over het stadhouderschap schrijft hij:

De stadhouder hoorde dat er een zeer kritisch boek zou verschijnen onder de titel *De zinloosheid van het stadhouderschap*; hij stelde alles in het werk om te voorkomen dat het gedrukt zou worden. Daarop zeiden de rechters tegen hem: "Of het is niet waar en in dat geval maakt het niet uit of het boek gepubliceerd wordt; of het is wel waar en in dat geval is het goed dat men het weet." Het zou niet moeilijk zijn om nog een tweede boek te schrijven waarin zou kunnen worden aangetoond dat het erfelijk stadhouderschap een slechte zaak is. De stadhouder, die slechts generaal van de troepen is, heeft niet het voorrecht als groot bevelhebber te worden geboren. Door dit ambt binnen dezelfde familie te houden heeft men, volgens mij, het geheim gevonden om een reeks onbekwame lieden aan het hoofd van het leger te plaatsen. Deze instelling is in een democratie net zo belachelijk als ze in een monarchie zou zijn. (...) In een goed georganiseerde maatschappij behoren geen erfelijke ambten te bestaan; de mensen moeten op grond van hun capaciteiten worden benoemd.

bron 9

Op 18 november 1919 legt veldmaarschalk Paul von Hindenburg een verklaring af tegenover een onderzoekscommissie van het Duitse parlement. De opdracht van de commissie is vast te stellen wie er verantwoordelijk is geweest voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en de Duitse nederlaag:

Toentertijd hoopten wij nog dat de wil om te overwinnen alles zou overheersen. Toen wij ons ambt op ons namen¹⁾, deden wij de rijksregering een reeks voorstellen. Het doel van die voorstellen was alle nationale krachten samen te bundelen om te komen tot een snelle en gunstige afloop van de oorlog. (...) Wat er uiteindelijk van onze voorstellen terecht is gekomen, deels door de invloed van de (politieke) partijen, is bekend. Ik wilde enthousiaste medewerking, maar werd geconfronteerd met verzuim en nalatigheid. (...) We hebben nog dikwijls de rijksregering gewaarschuwd. (...) Onze herhaalde verzoeken te zorgen voor strenge discipline en strenge wetgeving werden niet ingewilligd. Op zo'n manier moesten onze militaire operaties wel mislukken. Het moest wel tot een ineenstorting komen; de revolutie vormde slechts het sluitstuk.

Een Engelse generaal heeft terecht gezegd: "Het Duitse leger is in de rug gestoken". De kern van het leger heeft geen schuld. Zijn prestatie verdient evenveel bewondering als die van de officieren. Wie er schuld heeft, is duidelijk bewezen. Als er nog bewijs nodig zou zijn, dan wordt dat gegeven door de uitspraak van die Engelse generaal en de mateloze verbazing van onze vijanden over hun overwinning.

Dat is in hoofdlijnen het verhaal van het tragische verloop van de oorlog voor Duitsland. En dit na een reeks daverende successen op alle fronten, na een prestatie van leger en volk die niet genoeg kan worden geprezen.

noot 1 In augustus 1916 trad er een nieuwe legerleiding aan met Von Hindenburg als opperbevelhebber.

bron 10

Op 8 mei 1927 vaardigt *Stahlhelm*, een vereniging van veteranen uit de Eerste Wereldoorlog, in Berlijn een manifest uit:

Stahlhelm kondigt de strijd af tegen alle meegaandheid en lafheid, die het bewustzijn van eer van het Duitse volk verzwakken en vernietigen door afstand te doen van het recht en de wil op zelfverdediging.

Stahlhelm eist de erkenning van een nationale staat voor alle Duitsers, herstel van het Duitse recht op zelfverdediging, de effectieve herroeping van de afgedwongen erkenning van schuld aan de oorlog, en het herstel van alle oorlogsschade op basis van de collectieve aansprakelijkheid van alle volken die verantwoordelijk zijn voor de wereldoorlog.

Het economische en sociale lijden van ons volk wordt veroorzaakt door gebrek aan *Lebensraum* (leefruimte) en grondgebied om in te werken.

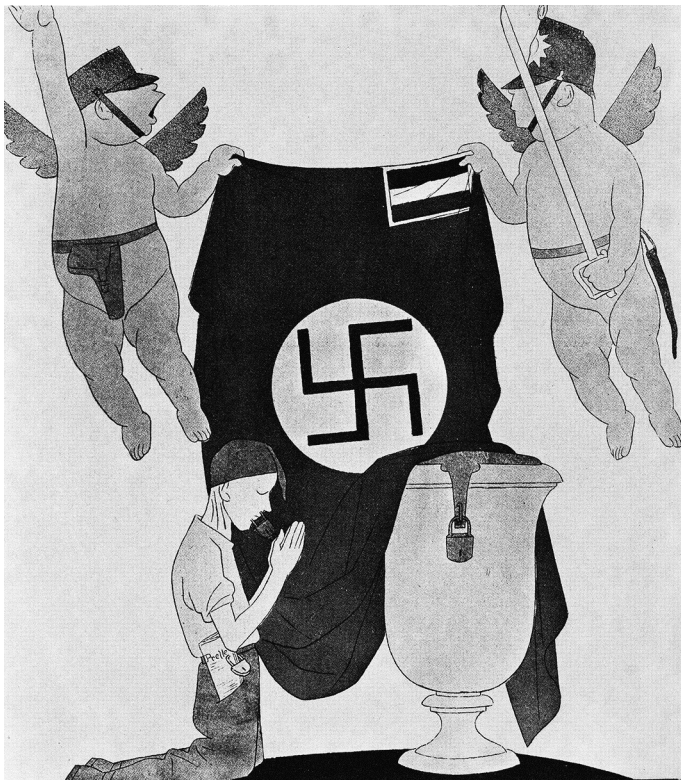
Stahlhelm ondersteunt een buitenlandse politiek die de mogelijkheid opent tot hervestiging van het Duitse bevolkingsoverschot en die levensvatbare culturele, economische en politieke banden onderhoudt tussen deze gebieden en het oorspronkelijke moederland.

Stahlhelm omarmt de overtuiging dat het lot van het Duitse volk alleen mag worden bepaald door een sterk leiderschap, dat in staat en bereid is verantwoordelijkheid te dragen. *Stahlhelm* eist daarom meer bevoegdheid voor de president van het rijk, de bescherming van het welzijn van de natie en het volk tegen de grillen van parlementaire ad-hoc-overeenkomsten en wisselvalligheden.

bron 11

Op 12 maart 1933 verschijnt deze prent van Karl Arnold op de voorpagina van het Duitse weekblad *Simplicissimus*:

Vertaling

Titel

Over de grondwet van het Duitse rijk.

Onderschrift

Het Duitse rijk is een republiek. De staatsmacht berust bij het volk. De kleuren van het rijk zijn zwart-rood-goud.

Toelichting

Na de verkiezingsoverwinning van de NSDAP op 5 maart 1933 bepaalt de Duitse president Von Hindenburg dat op Herdenkingsdag, de dag waarop sinds 1919 de tijdens de Eerste Wereldoorlog gesneuvelde Duitse soldaten worden herdacht, de zwart-wit-rode vlag van het keizerrijk **en** de hakenkruisvlag gehesen moeten worden.

Het onderschrift is de tekst van artikel 1 en 3 uit de grondwet van de Republiek van Weimar, waarin ook de kleur van de vlag wordt bepaald.

De figuur linksboven draagt de pet van de SA, de knokploeg van de nationaalsocialisten.

De figuur rechtsboven draagt een politiepet en heeft zijn hand op een zwart-wit-rode vlag.

De knielende figuur voor de stembus is Michel, de personificatie van Duitsland. Op de krant in zijn zak staat "pers".

bron 12

De SS, de naziorganisatie die de concentratiekampen beheert, laat door Duitse artsen sterilisatie-experimenten uitvoeren op gevangenen. In oktober 1941 schrijft een arts die later bij de proeven betrokken wordt, aan Heinrich Himmler, de leider van de SS:

Als het zou lukken om op grond van dit onderzoek zo snel mogelijk een medicament samen te stellen dat na betrekkelijk korte tijd een ongemerkte sterilisatie bij mensen teweegbrengt, dan staat ons een nieuw doeltreffend wapen ter beschikking.

Alleen al de gedachte dat de drie miljoen (Russische) bolsjewisten die zich momenteel in Duitse gevangenschap bevinden, gesteriliseerd zouden kunnen worden, zodat ze als arbeiders gebruikt kunnen worden, maar uitgeschakeld zijn voor de voortplanting, opent wijde perspectieven.

bron 13

Op 29 september 1947 ontvangt president Truman een groep Amerikaanse politici in het Witte Huis om te praten over het bedrag dat zestien Europese landen vlak daarvoor hebben gevraagd aan Marshallhulp. In de *Washington Post* van 30 september 1947 verschijnt hierover deze politieke prent van Herblock:

“Why Don't You Wait And Buy Another One Of These?”

September 30, 1947

Vertaling

Titel: Waarom wacht je niet even en koop je nog één van deze?

Op het achterste voertuig staat: \$ 331.000.000.000 voor de oorlog.

Op het voorste voertuig staat: \$19.000.000.000 Europese aanvragen voor Marshallplan voor de vrede.

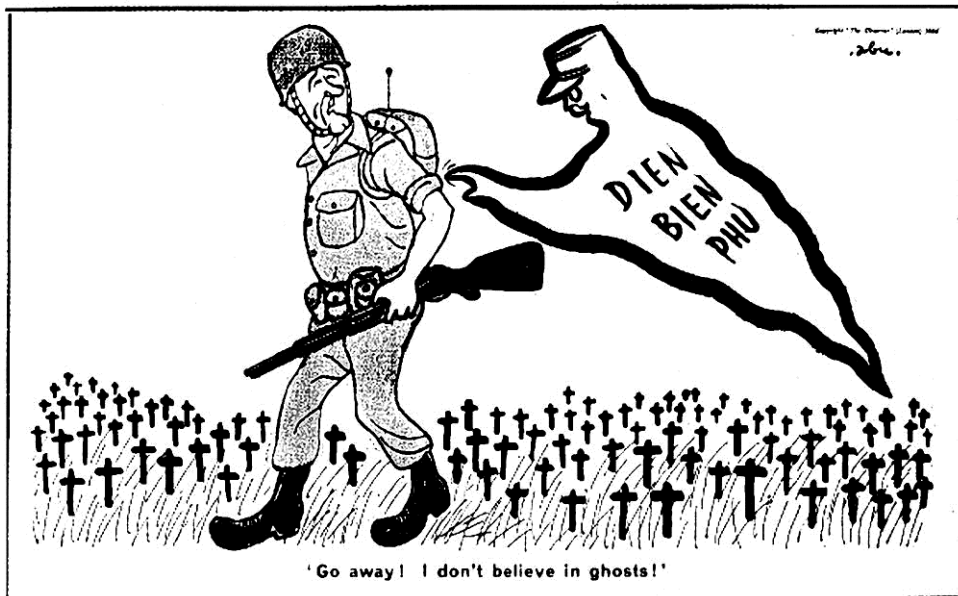
Toelichting

De figuur links is Uncle Sam, symbool van de Verenigde Staten, de figuur rechts is Mars, de Romeinse oorlogsgod.

bron 14

Een tekening van Abu Abraham in de Britse krant *The Observer*, 24 mei 1964:

MAY 24, 1964

Ondertitel

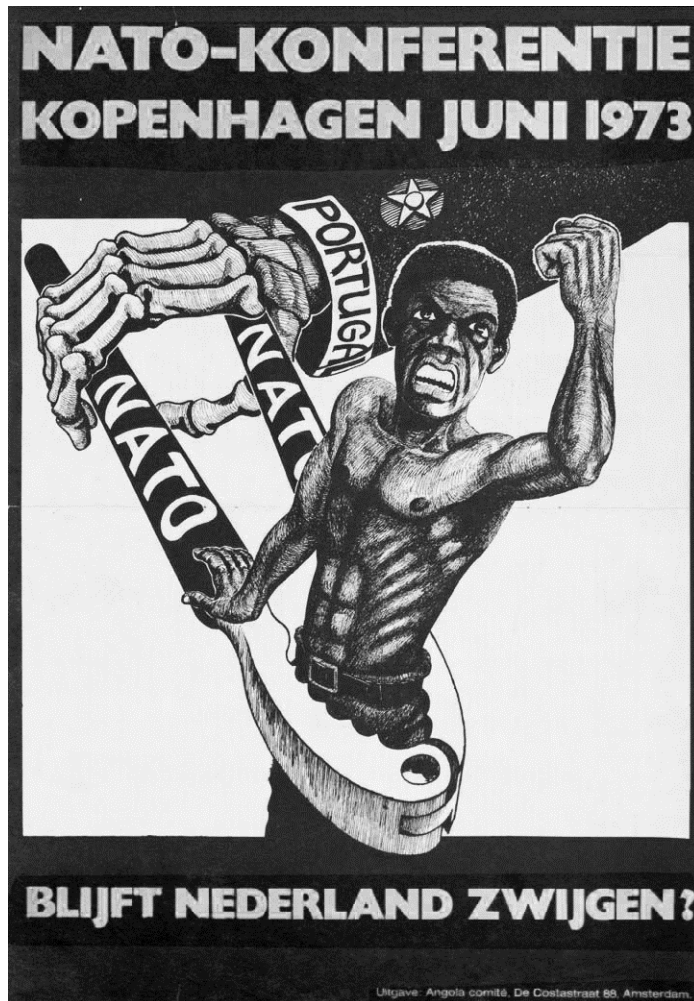
"Ga weg! Ik geloof niet in spoken!"

Toelichting

De soldaat is de Amerikaanse president Johnson, op de geest staat "Dien Bien Phu".

bron 15

Een affiche van het Nederlandse Angola Comité uit 1973:

Toelichting

NATO is de Engelse afkorting voor de Navo, de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie, waarvan zowel Nederland als Portugal lid zijn.

Het Angola Comité is een in 1961 opgerichte Nederlandse actiegroep tegen het kolonialisme van Portugal in zuidelijk Afrika.

Vanaf 1976 verbreedt de actiegroep zijn werkterrein naar geheel zuidelijk Afrika en verandert zijn naam in Komité Zuidelijk Afrika.